

Claude Brémond
Logika narativních možností

Sémiologický rozbor vyprávění lze rozčlenit na dvě oblasti: na jedné straně je to analýza narativních technik, na druhé straně pak hledání zákonitostí, jimiž se řídí zobrazený svět. Tyto zákonitosti se týkají dvojí úrovně uspořádání: a) jsou odrazem logických vymezení, jež musí být respektována při kterémkoli sledu událostí uspořádaných do formy vyprávění, má-li být srozumitelné; b) k těmto vymezením, platným pro kterékoli vyprávění, se přidávají ještě konvence, které jsou vlastní jen jejich určitému světu a jsou charakteristické pro určitou kulturu, dobu, literární žánr, vypravěčův styl nebo v krajním případě pouze pro jediný příběh.

Specifické rysy jednoho takového zvláštního světa - ruské pohádky - odhalil Vladimír Propp.¹ Rozbor jeho metody nás přesvědčil o nezbytnosti zmapovat logické možnosti vyprávění obecně, neboť je to nutný přestupeň každého popisu konkrétního literárního žánru.² Při splnění této podmínky se už nikterak chiméricky nejeví záměr utřídit jednotlivé druhy světů zobrazených ve vyprávění na základě strukturních znaků určených tak přesně, jak jsou určeny znaky, podle kterých botanikové a přírodovědci definují předmět svého zkoumání. Takové rozšíření obzoru si ovšem žádá pružnější metodu. Připomeňme si a upřesněme obměny, které se zdají nezbytné:

1) Základní jednotkou - atomem narace - zůstává *funkce*: ta se vztahuje, podobně jako u Proppa, na skutky a události, jež sekupeny do sekvencí vytvářejí vyprávění.

2) Primárním seskupením tří funkcí vzniká *elementární sekvence*. Funkční triáda odpovídá třem nezbytným fázím *keréhokoli* procesu. Je to:

a) funkce otevírající možnost procesu ať v podobě chování, jež je třeba dodržet, nebo události, kterou nutno předvídat;

b) funkce realizující předchozí virtualitu formou průběhu jednání nebo události;

c) funkce uzavírající celý proces formou dosaženého výsledku;

3) Na rozdíl od Proppa žádná z těchto funkcí neimplikuje nutně tu, která je v sekvenci za ní. Naopak: po uvedení úvodní funkce sekvence si vypravěč stále zachovává volnost, zda přejít k uskutečnění, nebo se dál přidržit stavu virtuality. I když je určité jednání prezentováno jako něco, co má být dodrženo, nebo když je uvedena událost, jejíž uskutečnění nutno předvídat, aktualizace jednání či události může, ale také nemusí nastat. Když pak vypravěč zvolí aktualizaci jednání či události, má opět volnost, zda nechat proběhnout proces až do konce, nebo jeho průběh zastavit. Jednání může, ale také nemusí dosáhnout cíle, událost se může odehrát či nikoli v úplnosti. Síť možností, kterou elementární sekvence takto otevírá, sleduje tento model:

		Cíle dosaženo (např. úspěšné jednání)
	Aktualizace Ψ	Cíle nedosaženo (např. neúspěšné jednání)
Virtualita (např. zamýšlený cíl) Ψ	Absence aktualizace (např. nečinnost, zábrana v jednání)	

4) Elementární sekvence se vzájemně kombinují a skládají do *komplexních sekvencí*.

¹ Vladimír Propp, *Morfologia skazki*, Leningrad 1928. Francouzsky: *Morphologie du conte suivi de Les Transformations du conte merveilleux*, Paris, Seuil 1970 (překl. Marguerite Derrida, Tzvetan Todorov, a Claude Kahn) a *Morphologie du conte*, Paris, Gallimard 1970 (překl. Claude Ligny). Česky: *Morfologie pohádky*, in *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999.

² Viz Claude Brémond, „Le message narratif“, *Communications*, č. 4, 1964, s. 4-32.

Kombinace se uskutečňují dle proměnlivých konfigurací. Uvedme ty nejtypičtější:

a) vazba „napojenými konci“, například:

proveditelný zlý skutek		
∴		
provádění zlého skutku		
∴		
provedený zlý skutek	=	odplatitelný skutek
		∴
		odplácení skutku
		∴
		odplacený skutek

Znak "=", který tu používáme, znamená, že táž událost plní z pohledu téže role zároveň dvě odlišné funkce. V našem případě je týž odsouzeníhodný skutek hodnocen z hlediska „odplatitele“ jednak jako závěr procesu (provedení zlého skutku), vůči kterému „odplatitel“ zaujímá pasivní roli svědka, jednak jako zahájení dalšího procesu, kde již hraje aktivní roli trestajícího.

b) vazba vložením, například:

provedený zlý skutek = odplatitelný skutek

proveditelná újma	...	
∴		
odplácení skutku	napadání	...
∴		
odplacený skutek	provedená újma	...

Takové uspořádání nastává v případě procesu, jenž může dojít cíle jen tehdy, když je do něho vložen jiný proces: ten slouží jako prostředek procesu prvního a přitom sám může mít v sobě rovněž vložen třetí proces atd. Vložení se jako důležitá hnací síla uplatňuje v mechanismu specifikace sekvencí: v našem případě se proces odplácení specifikuje jako proces napadání (udělení trestu) odpovídající funkci *provedený zlý skutek*. Kdyby se jednalo o *provedený dobrý skutek*, specifikoval by se týž proces jako vstřícný (odměna).

c) vazba sdružením, například:

proveditelná újma	x	proveditelný zlý skutek	
∴		∴	
napadání	x	provádění zlého skutku	
∴		∴	
provedená újma	x	provedený zlý skutek	= odplatitelný skutek

Znak "x", který zde slouží jako vazba mezi dvěma sekvencemi, značí, že táž událost plní z hlediska činitele **A** funkci **a** a zároveň funkci **b** z hlediska činitele **B**. Možnost systematické konverze mezi jednotlivými hledisky spojená s možností určit její pravidla nám dovoluje vymezit sféry působnosti odpovídající jednotlivým rolím (*dramatis personae*). Ve výše uvedeném případě hranice probíhá mezi sférou působnosti role napadajícího a sférou mstitele (odplatitele), z jehož hlediska se napadení jeví jako zlý skutek.

Nosnost uvedených zákonitostí prověříme na následujících stránkách. Pokusíme se logicky rekonstruovat výchozí linie narativní sítě. Není ovšem v našich silách prozkoumat každou z narativních tras až k těm nejzazším koncům, v něž se rozvětjuje, proto usilujeme o vyznačení jen těch hlavních tepen a u každého z průběhů o stanovení křížovatek, kde se hlavní větve dělí a vytvářejí podtypy. To nám umožní stanovit přehled typových sekvencí, mezi nimiž zcela nutně musí každý vypravěč příběhu volit. Je jich daleko méně, než by se mohlo myslet. Tento přehled pak poslouží jako základ ke klasifikaci rolí postav ve vyprávění.

Narativní cyklus

Každé vyprávění spočívá ve výpovědi, která do jednoty téhož děje integruje časový sled událostí s lidskou implikací. Kde chybí časový sled, není ani vyprávění, nýbrž třeba popis (jestliže se objekty výpovědi sdružují na základě prostorové souvislosti), dedukce (jestliže mezi objekty platí souvislá implikace), lyrická výpověď (v případě metaforické nebo metonymické evokace) atd. Vyprávění nemáme ani tam, kde chybí jednota děje, neboť potom máme co činit s pouhou *chronologií*, kdy se ve výpovědi uvádí sled nesouřadných fakt. Konečně nelze hovořit o vyprávění ani tam, kde není lidská implikace (tedy tam, kde uváděné události nevyplývají z činnosti antropomorfních činitelů, ani nepůsobí na trpné recipienty), neboť události nabývají smyslu a vstupují do uspořádaného, temporálně strukturovaného sledu teprve ve vztahu k nějakému lidskému záměru.

Podle toho, zda směřují stejným směrem, nebo proti tomuto záměru, lze události ve vyprávění roztrždit do dvou základních typů, vytvářejících následující sekvence:

		proces zlepšování	Ψ	uskutečněné zlepšení
uskutečněné zlepšení	Ψ	žádné zlepšování		neuskutečněné zlepšení
		proces zhoršování	Ψ	uskutečněné zhoršení
uskutečněné zhoršení	Ψ	žádné zhoršování		neuskutečněné zhoršení

Všechny elementární sekvence, které se nám následně podaří izolovat, jsou tou či onou specifikací uvedených dvou kategorií: ty nám tak poskytují první princip dichotomického třídění. Dříve než se pustíme do dalšího průzkumu, upřesněme zde modality vzájemné kombinace zlepšení a zhoršení v příběhu.

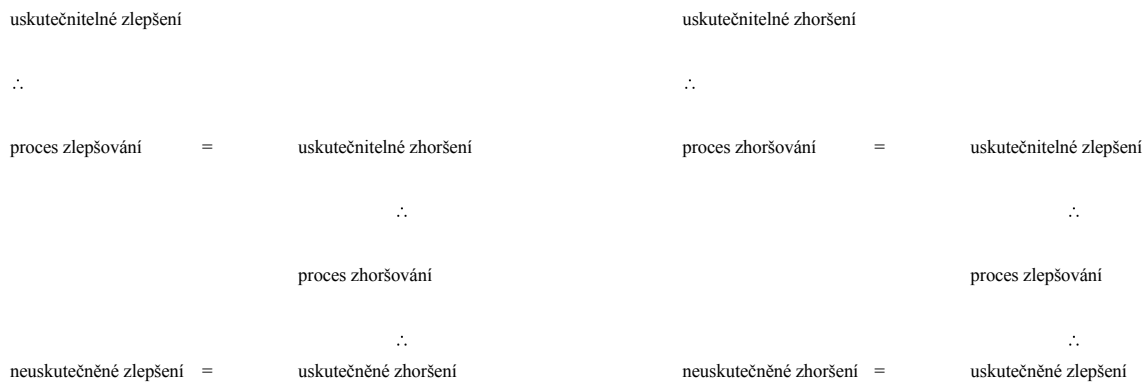
a) vazba „*napojenými konci*“; jak si okamžitě všimneme, ve vyprávění se mohou střídat v kontinuálním cyklu fáze zlepšení a zhoršení:

uskutečněné zhoršení	=	uskutečněné zlepšení
[∴
proces zhoršování		proces zlepšování
[∴
uskutečněné zhoršení	=	uskutečněné zlepšení

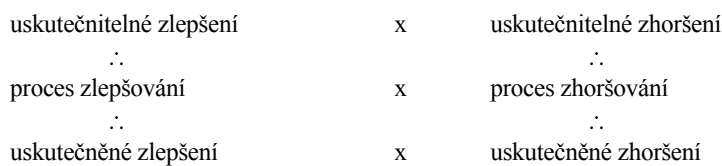
Je zřejmé, že taková alternace je nejen možná, ale přímo nezbytná. Budiž příběh začínající konstatací deficientního stavu (může se týkat jedince i společnosti: chudoba, nemoc,

hloupost, nenarozený mužský dědic, dlouho trávající pohroma, touha po poznání, po lásce atd.). Aby se takový zárodek vyprávění rozvinul, musí se tento stav vyvíjet, musí se stát něco, co tento stav může změnit. Kterým směrem? V úvahu připadá buď zlepšení, nebo zhoršení. Avšak jediné možné je tu pouze zlepšení. Ne snad, že by se zlo nemohlo ještě zhoršit. Jsou jistě takové příběhy, v nichž se řítí neštěstí za neštěstím a jedno zhoršení přivolává druhé. Avšak v tom případě deficientní stav ukončující první zhoršení není *skutečným* východním bodem ke zhoršení následujícímu. Je to jen jakési odpočívadlo - *odklad* - a z funkčního hlediska naopak odpovídá fázi zlepšení či alespoň stavu, který zachovává to, co může být ještě zachráněno. Východiskem pro další zhoršení totiž není stav zhoršení (neboť po něm může nastat už jen zlepšení), nýbrž stav poměrné dosavadní zachovalosti, který připouští jen další zhoršení. Stejně tak dvě po sobě následující zlepšení jsou přípustná jen tehdy, když první zlepšení zůstalo neúplné. Když tento nedostatek zahrne vypravěč do svého vyprávění, zavádí tam vlastně ekvivalent fáze zhoršení a výsledný stav relativní deficience slouží za východisko k fázi dalšího zlepšení.

b) vazba *vložením*; lze si představit, že neúspěch procesu probíhajícího zlepšení nebo zhoršení je důsledkem průniku procesu opačného, který zabraňuje, aby první proces dospěl ke svému normálnímu zakončení. Obdržíme tak následující schémata:

c) vazba *sdrůžením*; týž sled událostí nemůže být ve vztahu k témuž činiteli charakterizován zároveň jako zlepšení a jako zhoršení. Takovou simultánnost naopak umožňuje situace, kdy se událost týká současně dvou činitelů s opačnými zájmy: zhoršení osudu jednoho z nich znamená zlepšení u druhého. Dostaneme tak schéma:

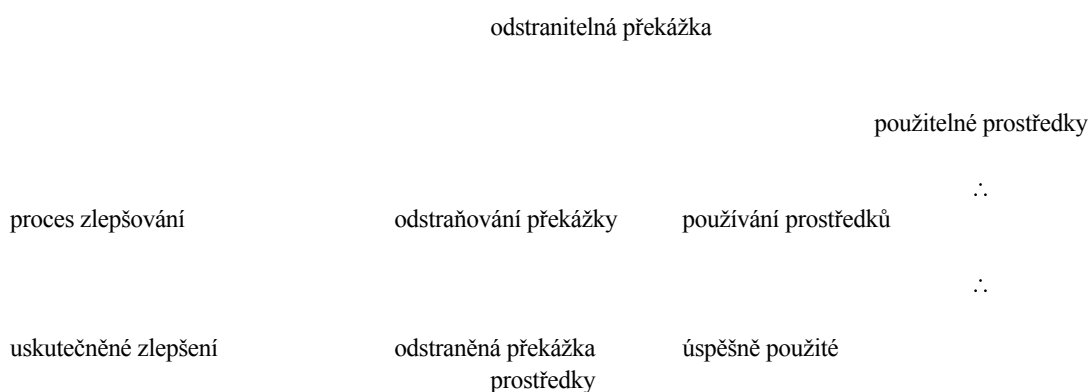
Převrat v náhledu a možnost, ba nutnost přechodu od hlediska jednoho činitele k hledisku druhého mají zásadní důležitost pro další části našeho pojednání. Ve svých důsledcích totiž umožňují, abychom na úrovni, v níž se naše práce pohybuje, odmítli pojmy jako „hrdina“, „darebák“ atd., neboť to obvykle jsou jen jakási závodní čísla rozdaná všem postavám hned na začátku příběhu pro celý jeho průběh. Ve skutečnosti je každý činitel sám sobě hrdinou a jen z jeho perspektivy jsou jeho partneři považováni tu za spojence, tu za protivníky atd. Tento soud se obrací, přejdeme-li z jedné perspektivy v druhou. Neusilujeme zde o rekonstrukci struktury vyprávění z jednoho výsadního hlediska - ať „hrdiny“, nebo vypravěče. Chceme naopak vypracovat modely, které by zahrnuly mnohost perspektiv jednotlivých činitelů do jednotného schématu.

Proces zlepšení

Vypravěč se může spokojit s tím, že celý proces zlepšení jen naznačí, aniž jej explicitně rozvede do jednotlivých fází. Pokud třeba jen řekne, že se hrdinovy záležitosti vyvíjejí uspokojivě, že se uzdravil, zmoudřel, zkrásněl, zbohatl, pak tyto indikace, jež se týkají obsahu vývoje, aniž upřesňují *jak*, nemohou posloužit k charakterizaci struktury vyprávění. Naopak sdělí-li nám vypravěč, že hrdina napravil své záležitosti za cenu dlouhého úsilí, že uzdravení se dostavilo díky působení léku nebo zásahu lékaře, že krása je darem víly, která se slitovala, že bohatství vyplynulo z výhodné a úspěšné transakce a že ke zmoudření vedlo poučení z chyb a následná dobrá předsevzetí, potom se můžeme opřít o vnitřní artikulaci těchto operací a rozlišit různé typy zlepšení. Čím více podrobností příběh o těchto narativních pochodech přináší, tím výraznější taková diferenciací je.

Zaujměme nejprve perspektivu beneficenta zlepšení.³ Deficientní stav na počátku implikuje přítomnost *překážky* zabraňující přechodu do příznivějšího stavu. Tato překážka je postupně odstraňována, tak jak se rozvíjí proces zlepšení. Tato eliminace překážky zase implikuje zásah faktorů působících jako *prostředky*, a to proti překážce a ve prospěch beneficenta. Pokud se vypravěč rozhodne rozvinout tuto epizodu, vyprávění proběhne dle následujícího schématu:

uskutečnitelné zlepšení

V tomto stádiu máme co činit pouze s jedinou osobou (*dramatis persona*), totiž beneficentem zlepšení, který pasivně využívá šťastného sběhu okolností. Ani on, ani kdo jiný nenese odpovědnost za to, že se tu shromáždily a byly uvedeny v činnost prostředky, kterými byla překážka odstraněna. Situace „dobře dopadla“ bez ničeho přičinění.

Tato osamocenost postavy zmizí, když zlepšení nebude dílem náhody, nýbrž bude moci být připsáno zásahu iniciativního činitele přistupujícího k jednání jakožto k *úkol*, který je třeba splnit. Proces zlepšení se pak uspořádá do podoby chování, to znamená, že se strukturuje do sítě usouvzažněných účelů a prostředků, která se může do nekonečna větvit až k těm nejzazším podrobnostem. Mimoto se touto transformací zavádějí dvě nové role. Na jedné straně je to činitel, který se ujímá úkol ve prospěch pasivního beneficenta a zaujímá vůči němu roli „prostředku“, ovšem nikoli už netečného, nýbrž iniciativního a majícího své vlastní zájmy: to je *spojenec*. Na druhé straně se také překážka, s níž se činitel utkává, může přeměnit v jiného činitele, majícího vlastní zájmy a schopnost iniciativy: tento druhý činitel je *protivník*.

Otevírají se nám tu další rozměry jevu, a máme-li na ně brát zřetel, je třeba prozkoumat:

³ Je samozřejmé, že beneficent si nemusí být nutně vědom procesu, který v jeho prospěch probíhá. Jeho perspektiva může zůstat ve virtuálním stavu, jako je tomu v případě spící Růženky čekající na svého prince.

- strukturu plnění úkolu a její možné další rozvinutí;
- výchozí a cílové body vztahu spojení při zásahu spojence;
- jednotlivé způsoby zásahu proti protivníkovi a jejich důsledky.

Plnění úkolu

Vypravěč se může omezit jen na zmínku, že úkol byl proveden. Jestliže se ale rozhodne tuto epizodu rozvinout, je postaven před nutností explicitně uvést jednak povahu překážky, která tu vyvstala, jednak strukturu prostředků, kterých je použito k překonání překážky, a to tentokrát nikoli náhodně, nýbrž záměrně. Těchto prostředků se činiteli může nedostávat, ať už v rovině intelektuální, pokud neví, co má dělat, nebo v rovině materiální, nemá-li potřebné nástroje k dispozici. Konstatace tohoto nedostatku se rovná fázi zhoršení majícího v tomto případě specifickou podobu *problému*, který je třeba vyřešit. Jako v předchozím případě se tu nabízejí dvě cesty k nápravě: buď se věci urovnají samy, když hledané řešení spadne jako dar z nebes, nebo prostřednictvím činitele, který se podujme úkolu situaci urovnat. V tomto případě se tento nový činitel chová jako spojenec zasahující ve prospěch činitele prvního a tento se stává pasivním beneficentem takto poskytnuté pomoci.

Zásah spojence

Zásah spojence v podobě činitele, který se podujme procesu zlepšení, může být vypravěčem ponechán jako nemotivovaný nebo může být vysvětlen motivy, které nemusejí souviset s beneficentem (třeba u bezděčné pomoci): v takovém případě nelze vlastně hovořit o zásahu spojence, neboť zlepšení tu vyplývá z nahodilého překřížení dvou příběhů, a je tedy výsledkem náhody.

Jinak je tomu v případě, kdy zásah je z hlediska spojence motivován nějakou zásluhou beneficenta. Pomoc se tak stává přinesenou sebeobětí v rámci vzájemně prokázané služby. Tato směna vzájemně prokázané služby může nabýt tří podob:

- beneficent přijímá pomoc výměnou za pomoc, kterou sám poskytuje svému spojenci v rámci simultánní směny služeb: oba partneři jednájí svorně při plnění úkolu v jejich společném zájmu;

- pomoc je poskytnuta z vděčnosti za předchozí službu: spojenec se pak chová jako *dlužník* beneficenta;

- pomoc je poskytnuta v očekávání budoucí odměny: spojenec se tu chová jako beneficentův *věřitel*.

Časový moment ve vztazích uvnitř směny služeb tak dovoluje stanovit tři typy spojenců a tři struktury vyprávění. Jedná-li se o dva společníky svorně plnící úkol v jejich společném zájmu, pak se hledisko beneficenta a hledisko spojence sbližují a překrývají: každý z nich je beneficentem výsledků svého vlastního úsilí, které je ovšem spojeno s úsilím spojencovým. V krajním případě pak máme jedinou postavu zdvojenou do dvou rolí: třeba když se nešťastný hrdina rozhodne zvrátit svůj osud a „pomoci si sám“, rozdvouje se vlastně na dvě *dramatis personae* a stává se sám sobě spojencem. Plnění úkolu pak představuje dobrovolné (a svévolné) zhoršení - sebeobětování, které má být cenou za zlepšení (jak dosvědčují výrazy jako „napracovat se“, „namáhat se“, „nastarat se o něco“ atd.). Ať už máme co činit s jedinou postavou rozdvoujenou do dvou rolí, nebo se dvěma svorně jednajícími postavami, konfigurace rolí zůstává totožná: obdržené zlepšení je důsledkem oběti, kterou přináší spojenec mající tytéž zájmy jako beneficent.

Hlediska postav se oddalují a mění se v protiklad, když beneficent a spojenec vytvoří dvojici věřitel/dlužník. Průběh jejich rolí lze formálně vyjádřit takto: budiž **A** a **B** mající obdržet zlepšení pro jednoho i druhého odlišně; jestliže **A** k uskutečnění zlepšení **a** přijme pomoc od **B**, stává se **A** dlužníkem **B** a musí následně pomoci **B** při uskutečnění zlepšení **b**. Vyprávění sleduje toto schéma:

hledisko A		hledisko B		hledisko A		hledisko B
beneficiet pomoci		zavazující spojenec		zavázaný spojenec pomoci		beneficiet
obdržitelná pomoc	x	poskytnutelná služba				
∴		∴				
přijímání pomoci	x	poskytování služby				
∴		∴				
přijátá pomoc	x	poskytnutá služba	x	dluh ke splacení	x	obdržitelná pomoc
				∴		∴
				splacení dluhu	x	přijímání pomoci
				∴		∴
				splacený dluh	x	přijátá pomoc

Všechny tři výše rozlišené formy spojenectví - solidární společník, věřitel a dlužník - se při vstupu do děje řídí úmluvou regulující směnu služeb a zaručující, že prokázané služby budou vyváženy protihodnotou. Někdy to může být úmluva jen implicitní, neboť se rozumí samo sebou, že každá námaha si zaslouží odměnu, že syn má být poslušen otce, který mu dal život, že otrok má poslouchat pána, který mu život zachoval atd. Jindy úmluva vyplyne až ze zvláštního vyjednávání a to je ve vyprávění explicitně rozvedeno do větších či menších podrobností. Je tomu podobně jako v předchozím případě, když se nedostává prostředků k překonání překážky, jež stojí v cestě, a kdy je tedy třeba použitelné prostředky nejprve vyhledat. Stejně tak je vyjednávání nutné tam, kde spojenec nehodlá poskytnout pomoc o vlastní vůli. V rámci tohoto přípravného úkolu se budoucí spojenec jeví pro svou zdrženlivost jako protivník, jehož je třeba přesvědčit. Vyjednávání, kterým se zde budeme zabývat, představuje smírnou formu odstranění protivníka.

Odstranění protivníka

Překážky kladoucí odpor splnění úkolu jsou dvojí. U jedněch, jak jsme viděli, tkví odpor v nehybnosti nebo setrvačnosti. Ve druhém případě se překážka vtěluje do protivníků, tedy do činitelů majících iniciativu jednání a schopnost reagovat svým chováním na jednání namířené proti nim. Vyplývá z toho, že proces eliminace protivníka musí s tímto odporem a jeho různými podobami počítat, a proto i postupovat podle více či méně složitých strategií.

Ponecháme stranou případ, kdy protivník zmizí, aniž za jeho odstranění nese činitel odpovědnost: protivník umírá přirozenou smrtí, padá ranou jiného nepřítele, s přicházejícím věkem se stává přístupnější atd. Zde se jedná jen o zlepšení nahodilé. Tam, kde lze eliminaci protivníka připsat činitelově iniciativě, rozlišíme dvě formy:

- smírnou: činitel se snaží protivníka přimět, aby přestal klást odpor jeho záměrům. To je případ *vyjednávání*, kdy se protivník nakonec mění ve spojence.

- nepřátelskou: činitel se snaží protivníkovi způsobit škodu, která by protivníka zbavila možnosti nadále klást překážky činitelovu jednání. To je *napadení* a jeho cílem je zničení protivníka.

Vyjednávání

Vyjednávání spočívá pro činitele v tom, že v souladu s bývalým protivníkem a nastávajícím spojencem musí stanovit způsob směny služeb, na které bude založeno jejich spojenectví. Je ovšem ještě třeba, aby zásadu takové směny přijaly za svou obě strany. Činitel, z jehož popudu se ke směně přistupuje, musí přitom jednat tak, aby si směnu přál i jeho partner.

Aby tohoto cíle dosáhl, má možnost výběru mezi *sváděním* a *zastašováním*. Jestliže zvolí svádění, snaží se vnuknout druhému činiteli přání přijmout nabízenou službu výměnou za službu požadovanou. Jestliže zvolí zastašování, snaží se vyvolat obavu z újmy, kterou může zrovna tak přivodit, jako jí druhého činitele ušetřit: to pak může posloužit jako platidlo za službu, kterou si přeje získat. Je-li transakce úspěšná, oba partneři se ocitnou na stejné úrovni: **A** si žádá službu od **B**, jako **B** si žádá službu od **A**. Podmínky umožňující nalezení dohody jsou splněny, zbývá vyjednat způsob směny a záruky, že závazky budou poctivě splněny.

Vyjednávání pomocí svádění může být zjednodušeně znázorněno následujícím schématem:

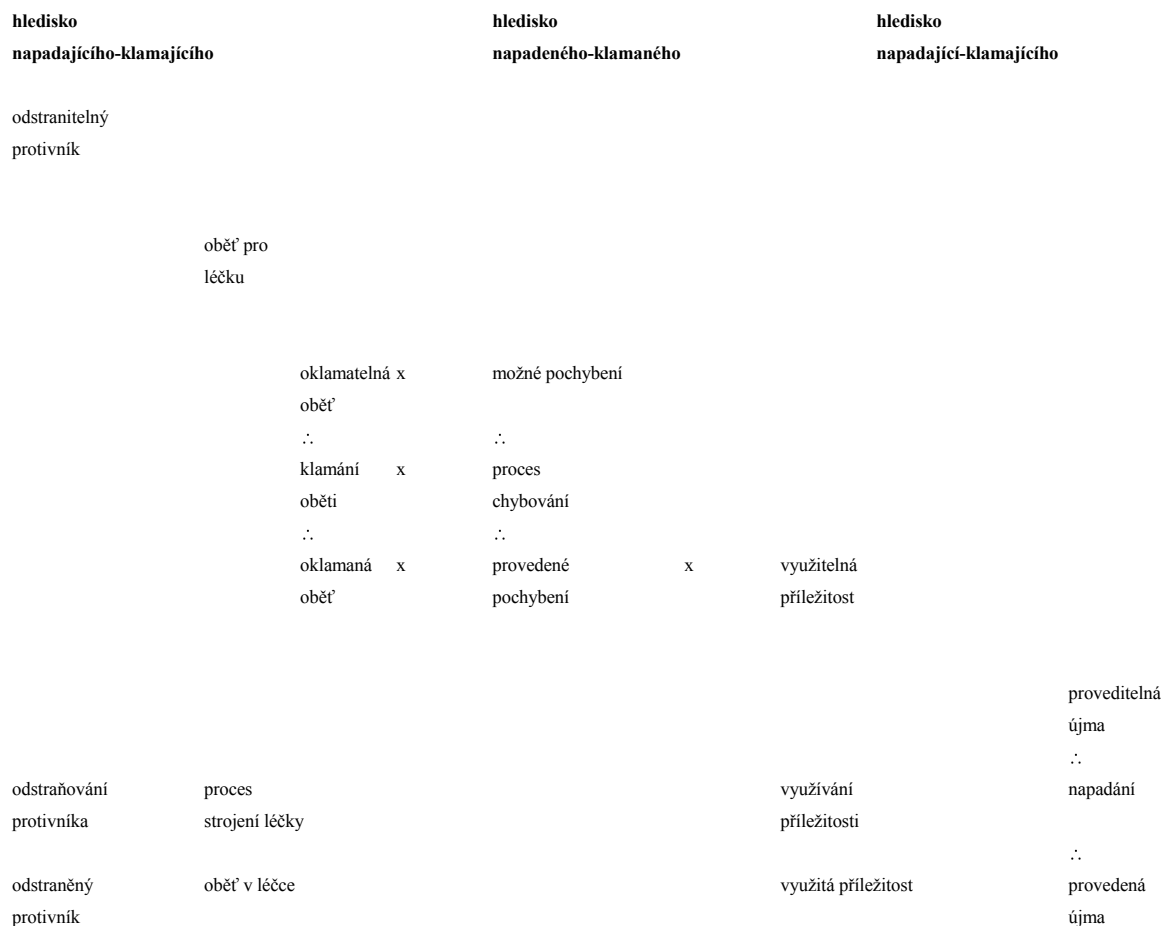
hledisko svůdce		hledisko sváděného		hledisko společné oběma stranám
obdržitelná pomoc		=		zamýšlená úmluva
zamýšlené svádění	x	možné přání		
∴		∴		
proces svádění	x	vznikající přání		
∴		∴		
úspěch svádění	x	vzniklé přání	=	obdržitelná pomoc = zamýšlená úmluva
				∴
				vyjednávání
				∴
				uzavřená úmluva = závazky k dodržení
				∴
přijímání pomoci	x	přijímání pomoci	=	dodržování závazků
				∴
přijátá pomoc	x	přijátá pomoc		dodržené závazky

Napadení

Tím, že se rozhodl pro vyjednávání, rozhodl se činitel odstranit protivníka vzájemnou směnou služeb a přeměnit ho ve spojence. Tím, že se rozhodne pro napadení, rozhodne se způsobit mu takovou újmu, aby ho zničil (alespoň jakožto překážku). Z hlediska napadeného představuje zahájení tohoto dějového procesu vznik nebezpečí, a aby je odvrátil, musí za normálních okolností zaujmout ochranné chování. Jestliže není úspěšné, dostáváme schéma:

hledisko napadajícího		hledisko napadeného
odstranitelný protivník		
	proveditelná újma	x odvrátitelné nebezpečí ...
	∴	∴
odstraňování protivníka	napadání	x odvrácení nebezpečí ...
	∴	∴
odstraněný protivník	provedená újma	x neodvrácené nebezpečí ...

Ve výše uvedeném schématu zůstává výhoda na straně napadajícího. Přesto nemusí být vyústění ještě jednoznačné. Jestliže se zdá, že protivník disponuje účinnými obrannými prostředky, je v útočnickově zájmu využít momentu překvapení. Napadení pak nabývá složitější podobu léčky. Nastrojit léčku znamená jednat tak, že napadený, místo aby se chránil (což by případně mohl), nevědomky spolupracuje s útočником (buď, že neučiní, co by měl, nebo učiní, co by neměl). Léčka probíhá ve třech fázích: nejprve klamání, potom, je-li lest úspěšná, pochybení klamaného, nakonec, dospěje-li proces chybování k vyústění, využití získané výhody klamajícím, jemuž je odzbrojený protivník vydán na milost:

Klamání, první z uvedených tří fází léčky, je samo o sobě složitým úkonem. Klamat znamená zatajovat to, co je, předstírat to, co není, a zároveň nahradit to, co je, tím, co není, aby se vytvořilo zdání, na něž oklamáný reaguje jako na pravdivou skutečnost. V každém klamání lze tedy rozeznat dva doplňující se úkony: *zatajování* a *předstírání*. Zatajování samo ještě nestačí vytvořit klam (nanejvýš jen tam, kde předstírá neexistenci pokrytectví) a nedokáže to ani samo předstírání, neboť když se za takové veřejně prohlašuje, jako v případě herectví, nejedná se o klam. Aby se klamaný chytil na návnadu, musí věřit, že je to skutečnost, a nebýt si vědom vějičky. Mechanismus klamání lze znázornit následujícím schématem:

	zatajitelná skutečnost x	+	předstíratelná neskutečnost y	x	uvěřitelné zdání y	
	∴		∴		∴	
klamání oběti	zatajování skutečnosti	+	předstírání neskutečnosti y	x	proces přesvědčování	
	∴		∴		∴	
oklamaná oběť	zatajená skutečnost x	+	předestřená neskutečnost y	x	přesvědčení = o pravdivosti zdání y	možné pochybení

Mohli bychom v klasifikaci zajít ještě dále a rozlišit několik druhů klamání podle způsobu předstírání, jež klamající užívá, aby zatajil svůj připravovaný útok.

a) Klamající může navodit situaci předstírající neexistenci jakéhokoli vztahu mezi ním a budoucí obětí: předstírá svou nepřítomnost, ať už konkrétně (skrývá se), nebo v přeneseném slova smyslu (dělá, že spí, že se dívá jinam, že má záchvat šílenství atd.).

b) Klamající může předstírat smírné úmysly: navrhne spojenectví, snaží se svést či naopak zastrašit svou oběť a zatím potajmu připravuje neúspěch vyjednávání nebo nedodržení úmluvy.

c) Klamající předstírá útočné úmysly, takže oklamáný ve snaze odvrátit imaginární útok odkryje svou obranu a proti skutečnému útoku je nakonec bezbranný.

Odplata: odměna a pomsta

Na újmu, kterou napadající způsobí své oběti, může být pohlíženo jako na opak prokázané služby, tedy nikoli jako na službu, k níž svolil věřitel, ale službu, kterou si dlužník mocí vydobyl. Tím ale přivolává jako protislužbu přiměřenou újmu své osobě, podobně jako se musí vyrovnat nekrytý dluh: dlužník tak nechtěně splácí dluh za vynucenou výpůjčku. Odměna za prokázanou službu a pomsta za utrpěnou újmu jsou dvě strany odplaty.

Podobně jako odplata za službu i odplata za újmu podléhá úmluvě - buď implicitní (každý zlý skutek zasluží trest, oko za oko atd.), nebo explicitně rozvedené do zvláštního spojenectví, jehož ustanovení mají podobu hrozby za nedodržení závazku.

Objevuje se tu nový typ činitele - *odplatitel* - a dva podtypy - *odplatitel odměňující* a *odplatitel trestající*. Odplatitel je svým způsobem ručitelem za to, že závazky budou dodrženy. Z jeho hlediska se každá poskytnutá služba stává dobrým skutkem, který si žádá odměnu, každá újma pak zlým skutkem přivolávajícím trest. Jeho role splývá buď s úlohou dlužníka, který svědomitě splácí dluh, nebo toho, kdo nesolventního nebo vzpurného dlužníka postihne za nedodržení závazků.

Proces zhoršení

Když proces zlepšení proběhne až do konce, vytváří se rovnovážný stav, který může znamenat zakončení vyprávění. Jestliže se však vypravěč rozhodne pokračovat, pak musí znovu vytvořit stav napětí a za tím účelem uvést do příběhu nové protikladné síly nebo dát vyrůst škodlivým zárodkům, jež tam dosud ponechával nerozvinuty. Tím nastane proces zhoršení. Tento proces může být důsledkem nemotivovaných a neuspořádaných faktorů: například praví-li se, že hrdina onemocněl, že se začíná nudit, že se na obzoru začínají stahovat mraky, aniž by nemoc, nuda nebo mraky byly prezentovány jako činitele mající zodpovědnost a iniciativu vyústující v záměrné a cílené chování. V takovém případě zůstává proces zhoršení indeterminovaný anebo je specifikován jen jako smůla či nešťastný sběh okolností. Jindy je proces uveden do vztahu k iniciativnímu jednání odpovědného činitele (člověka, zvířete, předmětu, antropomorfní entity). Tímto činitelem může být sám beneficent, dopustí-li se třeba omylu s vážnými následky. Může jím být i napadající nebo věřitel, kterému má beneficent splácet dluh (za prokázanou službu nebo jako nápravu za spáchanou újmu), může to být konečně i dlužník, v jehož prospěch se beneficent

rozhodne přinést oběť.

S těmito formami zhoršení jsme se již setkali. Nejsou to jenom opaky forem zlepšení, nýbrž také formy komplementární charakterizující přechod od jednoho hlediska k druhému:

- zlepšení získané přijetím služby od spojence-věřitele přechází ve zhoršení formou dobrovolné sebeoběti spojence-dlužníka;

- zlepšení získané přijetím služby od spojence-dlužníka přechází ve zhoršení formou splácení dluhu spojenci-věřiteli;

- zlepšení získané za cenu spáchaného napadení přechází ve zhoršení formou utrpěného napadení;

- zlepšení získané pomocí úspěšné léčky přechází ve zhoršení formou pochybení proviněním (lze na ni také nahlížet jako na opak úkolu, neboť tím, že činitel koná nikoli to, co má, ale co nemá, dosahuje opačného cíle, než zamýšlel);

- zlepšení získané vykonáním pomsty přechází ve zhoršení formou vytrpěného trestu.

Proces zhoršení zahájený výše uvedenými faktory se může dále rozvíjet, aniž by narazil na překážky: ty se buď samy nevyskytnou, nebo tu není nikdo, kdo by je mohl či chtěl vytvořit. Když se naopak překážky vynoří, fungují jako ochrana předchozího uspokojivého stavu. Tato ochrana může přitom být čistě nahodilá a vyplývat jen ze šťastné souhry okolností. Ale může také být uskutečněním záměrného odporu iniciativně jednajících činitele. V tom případě dostává ochrana uspořádanou podobu chování, jehož forma závisí jednak na způsobu utváření nebezpečí, jednak na taktice, kterou ochránce zvolí.

Ochranné chování může uspět nebo ztroskotat. V posledně jmenovaném případě pak stav zhoršení otevírá možnost kompenzačních procesů zlepšení, z nichž některé, jak uvidíme, mají podobu nápravy specificky přizpůsobené typu podstoupeného zhoršení.

Pochybení

Proces pochybení lze charakterizovat jako plnění úkolu naopak: činitel je tu uveden v omyl, a uplatňuje tak prostředky vedoucí k dosažení výsledku, který je protichůdný původně zamýšlenému cíli nebo ničí výhody, jež měly být zachovány. Při této inverzi úkolu jsou ničivé procesy považovány za prostředky, zatímco s pravidly jednání majícími zaručit nebo zachovat výhodu se nakládá jako s překážkami.

Vypravěč může tato pravidla řádu prezentovat jako neosobní, vyplývající z prosté „podstaty věci“. Narušení pravidel tu je k újmě jenom neopatrnému činiteli, jenž tak uvede v pohyb neblahý řetězec příčin a následků a tím dotvrdí platnost pochybení, kterého se dopustil. Ale v příběhu mohou mít tato pravidla podobu zákazů ustanovených z vůle nějakého zákonodárce. V tom případě se jedná o omezující ustanovení, jež „zavazující“ spojenec vpraví do úmluvy se spojencem „zavázaným“. Ten je musí ctít, pokud chce získat nebo i nadále mít prospěch z prokazované služby (např. pobývat v pozemském ráji atd.). Překročení řádu přináší újmu spojenci „věřiteli“ a vyvolá případně zásah „odplátitele“, jenž porušení úmluvy sankcionuje. Pochybení zde nespočívá ani tak v samotném porušení úmluvy, nýbrž v iluzi, že řád snad lze porušit beztrestně.

Protože hybnou silou pochybení je zaslepenost, vyžaduje si tato forma zhoršení specifickou podobu ochrany: *upozornění* (mající předejít omylu) a *vyvedení z omylu* (když nastane). Někdy se o to vhodným způsobem postarají samy události, jindy se úkolu podujmou jasnozřiví spojenci. Tím, že vysloví nebo připomenou řád, stávají se takřka jeho vtělením, byť by nebyli jeho původci. Jestliže oklamáný činitel neuposlechne jejich rady, pak činitelovo setrvávání v omylu je proviněním i vůči nim a následná katastrofa je zároveň trestem za tento nový přestupek.

Zatímco se spojencem, jenž je vtělením řádu, se zachází jako s protivníkem, protivník, jenž k narušení řádu napomáhá, je považován za spojence. Podle toho, zda si je nebo není vědom důsledků své falešné pomoci, je pak sám buď klamající, nebo klamaný. V tomto posledním

případě se proces klamání - jakožto přípravná fáze léčky - stává součástí napadení.

Pochybení může vést ke zhoršení, jež může znamenat konec vyprávění. Smysl závěrečného vyznění pak vyplývá z rozdílu mezi původně zamýšleným cílem a konečným výsledkem: na psychologické úrovni to odpovídá opozici domýšlivost/ponížení. Jestliže se vypravěč rozhodne pokračovat, má k dispozici rozličné typy zlepšení, na něž jsme již upozornili. Jeden z nich se však zvláště vhodně nabízí k vyličení nápravy důsledků pochybení, už proto, že představuje proces inverzní: je to splnění úkolu, kdy činitel používá tentokrát již adekvátní prostředky a svou vlastní zásluhou tak znovu nastolí příznivou situaci, kterou předtím rozvrátil svou hloupostí.

Závazek

Již jsme se zde setkali s případem zlepšení, jež je důsledkem pomoci spojence-věřitele. Tato poskytnutá služba nutí beneficenta, aby následně splatil svůj dluh: tím nastává fáze zhoršení. Probíhá stejným způsobem jako v případech, kdy „zavázaný“ činitel je povinen splnit úkol, který ho zatěžuje. Závazek, jak jsme také viděli, může vyplývat z řádně ujednané smlouvy, explicitně uvedené v předchozí fázi vyprávění (například když hrdina zaprodal duši ďáblu). Může být také odvozen z „přirozených“ daností společenské úmluvy: synova poslušnost otci, vasalova podřízenost pánovi atd.

Jsa vystaven nutnosti splnit úkol, může zavázaný činitel usilovat o ochranu proti hrozícímu zhoršení. Jeho věřitel se stává napadajícím a on se mu snaží uniknout buď tím, že s ním přeruší styk (např. útekem), nebo použije smírných a čestných prostředků (vyjednávání o změně úmluvy), případně prostředků útočných (měření sil, nastrojení léčky). Tam, kde se domnívá, že byl úmluvou oklamán, se mu nedodržení závazků a protiútok jeví nejen jako oprávněná sebeobrana, ale i jako akt odplaty. Naopak z hlediska věřitele nedodržení závazků jen zdvojuje dluh, takže zavázaný činitel bude muset zaplatit nejen za prokázanou službu, nýbrž i za následně způsobenou újmu.

Jestliže se dlužník naopak nemůže nebo nechce vyhnout závazkům, jestliže jim dotojící o vlastní vůli nebo je volky nevolky donucen jim dostát, může výsledný stav zhoršení znamenat konec vyprávění (viz např. biblický příběh o Jiftáchově dceři⁴ atd). Rozhodne-li se vypravěč pro pokračování, má možnost použít různé typy zlepšení, na něž jsme upozornili. Jeden z nich má nicméně přednostní postavení: je to přeměna splněné povinnosti v záslužné sebeobětování, jež zas přivolá odměnu. Splacení dluhu se tak převrací do polohy otevřeného úvěru.

Sebeobětování

Zatímco ostatní formy zhoršení jsou procesy pasivně podstoupené, sebeobětování je naopak jednáním z vlastní vůle s cílem vydobýt si zásluhu či alespoň zasloužit si odměnu. O sebeobětování lze hovořit pokaždé, když spojenec prokáže službu, aniž by k ní byl zavázán, a zaujme tím pozici věřitele, buď že tu je úmluva stanovující očekávanou protislužbu, nebo je tato protislužba ponechána na libovůli odplatitele.

Sebeobětování tak má dvojí rys: vylučuje moment ochrany a přivolává nápravu. Normálně musí proces sebeobětování proběhnout až do naplnění, a to za přispění obětujícího se (pokud se sebeobětování jeví nerozumné, mohou na to činitelovi spojenci upozorňovat, ale jejich ochrana se v takovém případě týká jen rozhodovacího procesu, neboť jen ten představuje pochybení, nikoli samotného sebeobětování). Na oplátku pak sebeobětování ústí ve zhoršení, které si vyžaduje nápravu v podobě odměny a teprve na této úrovni se může moment ochrany uplatnit. O to se už postará úmluva a záruky, jež z ní vyplývají (přísaha, rukojmí atd.).

⁴ Kniha soudců 11. Poz. překl.

Podstoupené napadení

Podstoupené napadení se od ostatních typů zhoršení liší v tom, že je důsledkem chování, jež újmu úmyslně klade za cíl děje. K dosažení cíle může nepřítel jednat buď přímo, čelním napadením, nebo postupovat úkosem ve snaze vyvolat či použít ostatní formy zhoršení. K takovému postupu se přímo propůjčují dvě formy: *pochybení*, když napadený je nepřítelem uveden v omyl a nechá se vlákat do léčky, a *závazek*, když je napadený k napadajícímu připoután nezrušitelným závazkem a je nucen zhostit se zhojného úkolu (stává se ostatně často, že napadající spojí oba způsoby: svou oběť oklame klamnou úmluvou a potom ji zničí tím, že požaduje, aby byla úmluva dodržena).

Napadený má možnost volby: buď se podrobí, nebo si hledá ochranu. Rozhodne-li se pro druhé řešení, pak způsoby ochrany, jež má k dispozici, lze rozdělit do tří strategií. Za první je to snaha přerušit veškerý vztah mezi útočícím a sebou, uniknout mimo jeho dosah *útekem*; za druhé je to přijetí tohoto vztahu, avšak se snahou o přeměnu nepřátelského vztahu ve vztah smírný, a to *vyjednáváním* (viz výše na s. XXX) ; za třetí je to přijetí nepřátelského vztahu, ale s úmyslem odpovědět úderem při měření sil.

Jsou-li tyto způsoby ochrany neúčinné, napadající způsobí napadenému zamýšlenou újmu. Výsledný stav zhoršení z hlediska oběti může znamenat konec vyprávění. Jestliže se však vypravěč rozhodne pokračovat, otevírá se fáze nápravy utrpené újmy. Lze přitom uplatnit kterýkoli z již stanovených způsobů zlepšení (oběť se může uzdravit; vzít si za úkol, že odstraní škody; může přijmout milosrdnou pomoc; obrátit se proti jiným nepřátelům atd.). Vedle těchto způsobů ale existuje specifická forma nápravy, totiž *pomsta*, která spočívá v tom, že oběti je nejen poskytnuta rovnocenná náhrada za utrpenou újmu, ale navíc se útočnickovi dostane trestu rovnajícího se způsobené újmě.

Trest

Každá způsobená újma se z hlediska odplatitele může přeměnit ve špatný skutek zasluhující trest. Z hlediska zodpovídajícího se činitele je odplatitel útočícím a zahájené trestné jednání je hrozcím zhoršením. Na takové nebezpečí reaguje zodpovídající se činitel buď tak, že se podrobí, nebo se začne bránit. V tomto posledním případě se také mohou uplatnit tři výše uvedené strategie: útek, vyjednávání, měření sil. Nicméně pouze druhá z těchto možností - vyjednávání - tu bude předmětem našeho zájmu, neboť předpokládá spolupráci s odplatitelem a přináší nutnost prozkoumat podmínky, za jakých se odplatitel nechá přesvědčit, aby od svého úkolu odstoupil. Aby situace „*zlý skutek zasluhující potrestání*“ přestala existovat či alespoň přestala být za takovou považována, je třeba, aby alespoň jedna z rolí, jež se zde uplatňují (viník, oběť a sám odplatitel), pozbyla svou definitorickou vlastnost. U oběti tato vlastnost zaniká *odpuštěním*, neboť jeho prostřednictvím odplatitel obnovuje mezi oběti a bývalým viníkem normální podmínky úmluvy (odpuštění je totiž vždy jen podmíněčné: spáchanou újmu mění retroaktivně v prokázanou službu a výměnou požaduje další přiměřenou protislužbu). U samotného odplatitele tato vlastnost zaniká *korupcí*, jež je výsledkem svádění nebo zastrásování a mezi viníkem a odplatitelem rovněž nastoluje úmluvu, byť jiného druhu (ta mění újmu zamýšlenou vůči viníkovi v prokázanou službu, za kterou odplatitel na oplátku obdrží přiměřenou protislužbu). Konečně u viníka tato vlastnost zaniká, když viník zakrývá svůj zlý skutek. Odplatitele uvádí v omyl tím, že se prohlašuje za nevinného, případně svou vinu svede na někoho jiného.

Pokud nejsou tyto způsoby ochrany účinné, pak výsledné zhoršení, které představuje trest, může znamenat konec vyprávění: to je v tomto případě konstruováno na opozici „zlý skutek/trest“. Jestliže se vypravěč rozhodne pokračovat, je nucen přistoupit k fázi zlepšení: může to být kterýkoli z těch, které jsme již popsali. Jedno z nich by však mělo mít přednost, neboť představuje specifický způsob nápravy: jedná se o zlepšení získané za cenu sebeobětování. Zlému skutku - tedy pokusu o zlepšení nezáslužné, mající za důsledek zhoršení v podobě trestu -

tak odpovídá vykoupení, tedy pokus o zhoršení záslužné, mající za důsledek očištění viníka. Platí tu schéma:

	pád	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	vykoupení
nezáslužné zlepšení (zlý skutek)	Ψ	zasloužené zhoršení (trest)		Ψ	záslužné zhoršení (dobrý skutek)	Ψ	zasloužené zlepšení (odměna)

Zlepšení, zhoršení, náprava: smyčka příběhu se nyní uzavřela. Otevírá se tím možnost do nekonečna opakovatelného cyklu, kde po každém zhoršení následuje vždy nová náprava. Každá z těchto fází se pak sama může rozvíjet do nekonečna. Avšak při tomto rozvíjení nastává nutnost specifikace formou sériových binárních rozhodnutí vytvářejících hierarchicky uspořádané vložené sekvence, stále tytéž, jež vyčerpávajícím způsobem vymezují pole „vypravovatelného“. Zřetězení funkcí uvnitř elementární sekvence a pak elementárních funkcí uvnitř komplexní sekvence je zároveň volné (neboť vypravěč musí v každém okamžiku *volit* další směr vyprávění) i řízené (neboť po každé sekvenci má vypravěč volbu jen mezi dvěma diskontinuálními a kontradiktorními členy alternativní dvojice). Je tedy možno apriorně narýsovat integrální síť nabízených voleb, dát každé události, která se na základě provedené volby uskuteční, její jméno a určit jí místo v sekvenci, potom ústrojně propojit sekvence v rámci jednoty role, koordinovat komplementární role, jež určují dění v situaci, a nakonec zřetězit vyvíjející se situace a vytvořit vyprávění, jež je zároveň nepředvídatelné (díky volnosti daných kombinatorních možností) i kódovatelné (díky existenci stálých vlastností a díky konečnému počtu kombinovatelných prvků).

Takto vytvořené typy narací zároveň vyjadřují strukturaci lidského jednání, ať už je aktivní nebo pasivní. Vypravěči pak nabízejí model i látku uspořádaného dění, bez něhož se vypravěč neobejde, neboť by je nemohl získat odjinud. Vyústění mohou být toužebně očekávaná nebo obávaná, avšak vždy si vyžadují, aby činy byly uspořádány, aby vytvářely sledy, hierarchie a dichotomie dle nedotknutelného řádu. Když člověk v rámci své skutečné životní zkušenosti vytváří plán svého chování, když obrazotvorností zkoumá různé možnosti dané situace, když přemýšlí nad průběhem započatého jednání a připomíná si fáze událostí minulých, vypráví si tak první příběhy, jaké si lze vůbec představit. Na druhé straně, když chce vypravěč uspořádat události, o nichž pojednává, do chronologického sledu, aby jim dal smysl, nemá jinou možnost než je svázat jednotou jednání směřujícího k určitému vyústění.

Elementárním narativním typům tak odpovídají nejobecnější formy lidského chování. Úkol, úmluva, pochybení, léčka atd. jsou univerzální kategorie. Síť jejich vnitřního propojení a vzájemných vazeb apriorně vymezuje pole možných zkušeností. Tím, že z nejjednodušších narativních forem sestavujeme sekvence, pak role a nakonec stále složitější a rozrůzněnější řetězce situací, klademe základ k typologické klasifikaci vyprávění. Navíc tím však definujeme referenční rámec pro komparativní studium lidského chování, jež vždy zachovává základní strukturální identitu a přitom je do nekonečna rozrůzněno hrou nevyčerpateľných kombinačních a opčních možností v závislosti na kulturách, epochách, žánrech, školách, individuálních stylech. Sémiologie vyprávění je jednou z technik literární analýzy. Její možnosti i bohatost mají kořeny v antropologii.